

Эрдём Мехмет Акиф

БИЛИМ БЕРҮҮДӨ ТЕКШЕРҮҮ ЖАНА ЭТИКА

Эрдём Мехмет Акиф

ПРОВЕРКА И ЭТИКА В ОБРАЗОВАНИИ

Erdem Mehmet Akif

CHECKING AND ETHICS IN EDUCATION

УДК:36.371/13

Текшерүү эффективдүү билим берүүнүн ишке ашырууну камсыздоодо, адамдардын өз ара мамилелерине таянган бир процесс катары функционалдык бир аныктоочу боло алат. Инспектор бир жагынан учурдагы абалды аныктоого аракет кылып, а бир жагынан болсо окутуучунун жөндөмдөрүн баалаган, өзгөрүү жана өсүү жолунда лидерлик кылган бир адам. Бирок бул иш аракеттерди ишке ашырууда этика өзүнүн ордун жана маанисин жоготпой келүүдө жана текшерүү менен байланышкан баалоо жана талкуулоолордун очогунан орун алууда.

Билим берүүдөгү текшерүү билим берүүнүн максатына жетиши үчүн өтө чоң роль ойнойт. Учурдагы абалды аныктоо менен бирге эле максаттарга кантип оңой жетсе болот, ал үчүн эмнелер жасалышы керек, мугалимдер кесиптик жактан илгерилөө үчүн кандай иш аракеттерди жасап жаткандыгына байланыштуу теориялык жана практикалык бир функциясы бар. Бул маанилүү ишти ишке ашырууда билимди текшерүүчүлөр этиканын принциптерине ылайык иштеп, ишеничке кирип, ортоктошо кызматташуу деңгээлин жогорулатат жана ошол себептен окутуучулардын уюм менен биригүүсүнө салым кошот. Этика билим берүүнү текшерүүдө баш тартууга болбой турган элементтеринин бири болуп эсептелет. Ошону менен бирге эле текшерүүнүн шарттарга, адамдарга, абалдарга байланышкан белгисиз бир касиети да бар. Мындай учурда, уюмдардагы этика стандарттарын өркүндөтүү өтө оор бир процесс болуп калат.

Чечүүчү сөздөр: *Этика, этиканын принциптери, текшерүү, билим берүү.*

Билим берүүдө текшерүү жана этика

Этика сөзү грек тилинен “ethos”, морал сөзү болсо латын тилинен “mos” деген сөздөрдөн келип чыккан. Бирок эки тилде бирдей эле салт санаага, адатка айланган сезимталдык, характер жана мүнөз деген мааниде колдонулат. Булардан, “этика”, “морал” жана “абийир” сөздөрү кээ бир нюанстарга көңүл бурулбаганда бир эле маанини берип калат жана алар этимологиядагы эмес философиядагы маанисине карап айырмалашат¹. Этика менен билим берүү бири бирин толуктагандыгы үчүн этика менен билим берүүнүн ортосунда өзгөчө жакындык бар. Сократтын оюу боюнча этика менен билим берүү бир бүтүн болуп, этика билим берүү түшүнүгүнө багыт берет. Анын айтуусу боюнча, чыныгы ак ниет окуучуларда болуп, ал эми мугалим окуучулардын

бул сапатын ачыкка чыгаруу үчүн жүрүш туруш потенциалына жол көрсөтөт. Өзгөрүү менен өсүү коомдун бүт мүчөлөрү үчүн тиешелүү болуп, социалдык гармония менен ишеним пайда кылгандыктан, этика менен билим берүүдөгү эки негизги элемент катары каралат. Ал эми этика менен лидерлик бири бирине тыгыз байланышкан түшүнүктөр, эффективдүү иштеген лидер өзүн маданияттуу алып жүрөт, ошондой эле маданияттуу чөйрө таасирдүү лидерге колдоо көрсөтөт. Билим берүүнүн негизги өлчөмү катары текшерүүнүн максаты уюмдун максаттарын ишке ашыруу үчүн жасалган иш аракеттер, бекителген принциптер менен эрежелерге туура келип келбегенин түшүнүү, жакшыраак жыйынтыктарга жетишүү үчүн чара көрүү менен билим берүүнү өркүндөтүү. Бул максат менен уюмдун иши дайыма пландуу түрдө көзөмөлдө болуп, кемчиликтери толукталып, каталарга жол берилбей, уюмдун ишин жакшыртууга аракет кылынат. Муну менен бирге, текшерүүдөгү максат менен методго караганда текшерүү өзгөрүүгө учурай берет².

Текшерүүдө түрдүү көз караштар жана мамилелер болгондуктан текшерүүнүн түрлөрү келип чыгат. Текшерүүнүн бул түрлөрү формалдуу текшерүү-активдүү текшерүүдө, башкаруу-акча-индивидуалдуу текшерүүдө, саясий-укуктук-социалдык башкаруу инспекциясында, вертикалдуу – горизонталдуу текшерүүдө, индивидуалдуу группа менен жакын- алыс, узак – кыска мөөнөткө созулган, штабдык- индивидуалдык, ички – тышкы текшерүү деген түрлөрү болушу мүмкүн.

Билим берүүнү текшерүүдө, айрыкча бир тармакта индивиддин же уюмдун текшерүүсү, методикалык жактан, классикалык, заманбап, клиникалык текшерүү деп бөлүнөт. Билим берүү текшерүүсүндө тенденция классикалык түшүнүктөгү сыяктуу эле, азыркы критерийлерде баалоо жана кээ бир чараларды колдонуудан тышкары дайыма жакшыртуу жана өнүктүрүүнү көздөгөн “өнүктүргүч текшерүү” түшүнүгүнө карай кетет. Мындай түшүнүктө текшерүү ийгиликтүү болушу инспектор ар тараптан өнүгүп, адамдар ортосундагы мамилеге, билимге жана жөндөмгө ээ болушуна байланыштуу.

Билим берүү процессинде жол көрсөтүүчү жана өнүктүрүүчү сыяктуу роль ойногон инспектор ар

¹ Özlem, Dogan. **Etik-Ahlak Felsefesi**. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004

² Başar, H. *Eğitim denetçisi*. Ankara : Pegem A Yayınevi. (2000). s.17,41,10.

кандай группалардан жана ар түрдүү муктаждыктары, кызыкчылыктары жана үмүтү бар индивиддерден турган коомдо иштейт. Инспектордун милдети, ар түрдүү күчтөрдү, индивид жана группалардын иш аракеттерди, бир максат менен бириктирүү³. Башар⁴ инспектордун ролдорун милдет өлчөмү, процесс өлчөмү, жүрүш туруш өлчөмү жана роль өлчөмү деп 4 группага бөлгөн. Инспектордун милдет өлчөмү текшерүү, иликтөө жана сураштырууну; процесс өлчөмү абалды аныктоо, баалоо, жакшыртуу – өнүктүрүүчү иштери; жүрүш туруш өлчөмү максат коюу, жол көрсөтүү, баалоо, соттоо; рол өлчөмү лидерлик, башкаруучулук, билим берүүчүлүк, илиздөөчүлүк, сураштыруучулук сыяктуу иш аракеттерди камтыйт. Текшерүү максатына жетиш үчүн негизги принциптер катары максаттуулук, пландуулук, объективдүүлүк, бүтүндүк, кырдаалдык, ачык жана демократиялык принциптерге басым жасалат. Бул принциптер өз ордундо ишке ашырылса бир жердеги этикалык маселелерди чечет⁵.

Текшерүүдөгү этикалык принциптери Түркиядагы билим берүү текшерүүсүндө этикалык принциптер

Түркиянын билим берүү инспекторлорунун кесиптик этикасы деп аталган, улуттук билим берүүдө жаштык жана спорт министрлигинин 1987-жылында жарыяланган “Инспекторлордун көңүлүн бура турган өзгөчөлүктөр” аттуу бир китеп бар. Бул китеп этикалык жактан маанилүү деп каралган кээ бир темаларды камтыйт. Алар төмөндө берилген⁶:

- Инспектордун стили, жүрүш турушу жана мүнөзү
 - Инспектордук кесиптин эрежелерге баш ийүү менен ишти оңойлотуп, өндүрүмүн жогорулатат.
 - Инспектордун билими, тажрыйбасы, оюу, мамилелери жана ишке болгон мамилеси инспектордун стилин жаратат.
 - Көп иштөө, чынчыл болуу, адилет болуу сыяктуу сапаттар адамгерчили, тарбиялуулукту көрсөтөт.
- Бирок булардын баары жакшы мамилелер менен толукталышы керек.
 - Мандайындагы адамга сый мамиле кылган адам сый көрөт.
 - *Жумуш ордунда жана жумуштан кийин сактала турган керектүү өзгөчөлүктөр*
 - Жеке жашоо менен иш бири бири менен аралашпашы керек.
 - Расмийетти жана сырдуулукту сактоо зарыл.
 - Жеке пикирин айтууда жана комментарий берүүдө этият болуу керек.
 - Маселерди чечүүдө объективдүү болушу зарыл.

³ Aydın, M. *Çağdaş eğitim denetimi*. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi. (2000). s.76

⁴ Başar, H. *Eğitim denetçisi*. Ankara : Pegem A Yayınevi. (2000). s.17,41,10.

⁵ Ушул эле жерде.

⁶ MEGSB. *Müfettişlerin dikkat edeceği hususlar*. Ankara: Milli Eğitim Yayınevi. (1987). s.18

- Кайрылууларда этият болуп, кайрылып жатканда балам, жаным, уста сыяктуу сөздөрдү колдонбоо керек.

- Кесиптик жактан жетилүү үчүн дайыма жаңылыктарга жана өркүндөөлөргө маани берүү зарыл.

- Коркуу эмес, сый уртамты ойготулушу керек.

- Билим, тажрыйба жана жүрүш турушу менен кесиптештеринин жол көрсөткүчү, сылыктыктын символу жана ишеним булагы болушу абзел.

• Текшерүү учурунда сакталышы керек болгондор.

- Барыла турган жерлер жана жасала турган иштер ар жерде эле айтыла берилбеши керек.

- Конок болууда же сый көрсөтүлүп жатканда этият болушу керек, белек алууга таптакыр болбойт.

- Керектүү учурда, жаңылыштыкка жол берилбей турган учурда, чеги менен сый көрүүгө болот.

- Район, айылдарга официалдуу машиналар менен барса, шофердун чыгымдарын өзү көтөрүшү керек.

- Жасалган иши ыйзамга жооп бериши керек. Ошондой эле, ал иштин психологиялык тараптарына кош көңүл карабаш керек.

- Иште принципке туура келген орундуу болушу зарыл, туруксуздукка жол берилбеши керек.

- Жетекчилер менен кесиптештердин алдында өзүнө да баа берилиши керек.

- Кесиптештери менен жакшы диалог куруп; адилеттүүктү жана объективдүүлүктү сактоо керек. Эч качан чатакташпоо керек.

- Баалоо жеке пикирге карап эмес, документтерге таянып жүргүзүлүшү керек.

- Мурдатан токтом жазылбашы керек, ой пикирлер текшерүүнүн аягында айтылышы керек.

- Отчеттор текшерүү жүргүзүлгөн жерде жасалышы керек жана бул адатка айландырылышы керек; отчеттор, текшерүүнүн жыйынтыктарын чагылдыра турган сапатта жасалышы керек. Эки жактын катышуусунда отчет жасала турган жерде жардамдашууга аракет жасалып, жеке пикир же мамилеге жол берилбеши керек.

• Сылыктык эрежелери

- Белгисиз темаларда сүйлөшпөө керек.

- Экинчи жактын пикирине кулак салуу зарыл.

- Кайрылуулар маданияттын даражасына жараша болушу керек.

- Ар нерсени ар жерде үстүртөн сындагышына жол берилбеши керек.

- Сүйлөшүүлөр ыгы менен жүргүзүлүшү керек, кыска жана маанилүү болушу зарыл. Булар сый урматты чыгат.

- Ушак айындарга жол берилбеши керек.

- Өздүк талап (газета, журнал жана сигарет сыяктуу) мектеп же уюмда иштегендер тарабынан камсыздырылбашы керек.

- Министрдик деңгээлде иш куугунчусу болбошу керек.

• Анкет жүргүзүү учурунда сакталышы керек болгон эрежелер.

- Өзү жөнүндө маалымат берүүдө кай бир жердик экендигин билдирбеши керек.

- Шектүү болгон адамга кийлигишпөө керек, жазыла тургандар бүтсө, эгер башка керектүү суроолор бар болсо аларга жооп алынышы керек.

- Шектүү саналган адамга каршы далилдерди топтоого аракет кылынышы керек.

Башкаруучу тарабынан сактала турган эрежелер; адилеттик, тендик, чынчылдык, объективдүүлүк, жоопкерчиликтүүлүк, адам укуктары, гуманизм, туруктуулук, укуктун артыкчылыгы, сый урмат, ак пейилдүүлүк, сарамжалдуулук, демократия, жакшы адамдык мамиле, жөнөкөйлүк, укук жана эркиндик, мыйзамга каршы нерселерге жол бербөө⁷. Бул этикалык баалуулуктар болбогон уюмда өндүрүмдүүлүк жана эффективдүүлүк болушу мүмкүн эмес.

Инспектор ишин аткарып жатканда объективдүү, ишеничтүү, чынчыл, жөнөкөй болуп, жашыруун болгон нерселерге, көз карандысыздыкка, адилеттүүлүккө көңүл бурушу керек. Этикалык жүрүш туруш жалгыз гана бир уюмдун эрежелерине эмес, дүйнөлүк этиканын баалуулуктарына таянышы керек. Маданияттуу текшерүүчү, мыйзамдан мурда, адамгерчиликке ээ болушу зарыл.

Жыйынтык жана сунуштар

Билим берүүдө текшерүүчүнүн максаты, билим берүү уюмдарынын максаттарын ишке ашыруу деңгээлин аныктоо жана аларды өтө эффективдүү түрдө аткарылышына жол көрсөтүү. Инспектор текшерүүчүлүк ролун аткарып жатканда, түрдүү группалардан жана түрдүү муктаждыктары, кызыкчылыктары жана үмүтү бар индивиддерден турган бир чөйрөдө иштейт. Ошондуктан, инспектор коомдук баалуулуктардын ээси, этиканын эрежелери менен бетме-бет келип, бир жагынан маданияттуу бир чөйрөнү түзүү аракетинде, экинчи жагынан жүрүш турушу менен өзү да аларга өрнөк болушу керек болгон адам.

Текшерүүдө этика, принциптерге, текшерүү шарттарына жана абалына карап, бир нече этиканын стандарттарын түзүүгө жана аларды сактоодо көптөгөн маселелерге туш болот. Ошону менен бирге эле, кыйын болсо да, этиканын стандарттарынын өнүгүшү адамдарга эмнени кантип жасоо керек экендиги туурасында жол көрсөтөт жана сын көз карашты өстүрөт. Бул учурда, уюмдун ичинде жоопкерчиликти алуу жана эсеп берүү механизмдеринин өнүгүүсүнө көмөкчү болот. Түрк улуттук билим берүү текшерүү системасында, этиканын бир нече принциптерине карабастан, булардын бир стандарт түрүндө өнүктүрүлүшү этиканын колдонмолорунун келип чыгышына шарт түзөт. Инспектор милдет, процесс, мамиле жана роль өлчөмдөрү болгон текшерүү ишин ишке ашырууда, этикалык жактан бир нече дилеммаларга туш болушу мүмкүн. Бирок, билим жана жөндөмү бар, кесибине берилген жана этиканын принциптерине маани берген,

аларды ишке ашырган бир текшерүүчү, текшерүүдө этикалык жактан кыйналбайт. Бул жагынан алып караганда инспекторлордун иши билим берүү жана мектептердеги маселелерине көңүл бурулушу керек, приblemаларды чечүүдө талаш маселелер үчүн эки тараптуу чечимдер чыгарылып, ийгиликтүү ишке ашыруу өрнөктөрүнүн колдонулушу камсыздандырылышы керек. Мында текшерүүгө өтө керектүү болгон этиканын мааниси жогорулап, тагыраак практика келип чыгат.

Инспекторлор менен бирге эле мектеп директорлору жана мугалимдеринин жакшы мамилелерде болушу (карым катнаш жөндөмү, конфликтерди башкаруу, ачууланууну башкаруу, индивидуалдык өсүү) жана этика жагынан чыныгы турмуштук маселелер иликтенген учурдагы чөйрөдө практикага маани берилиши керек. Ошондо этиканын принциптери мектептерде оңой орун алат. Этикага байланыштуу адистерди мектептерге кээ кээде чакыруу, пикир менен сунуштарды талкуулоо, этиканын маселелеринин чечилишине жана этиканын принциптеринин орун алышына көмөкчү болот. Инспекторлорду тандоодо бир нече анын адамдык инвентары, психологиялык тесттер жасалышы керек. Адамдык сапаты жакшы болбогон инспектордон маданияттуу мамилени күтүүгө болбойт. Инспекторлордун жана текшерүүгө укуктуу болгон мектеп директорлору этиканын принциптерин кылдаттык менен карманып, жакшы өрнөк болушу жана башкаларды да маданияттуу алып жүрүүгө үндөп мектепте этиканын принциптерин ишке ашырат. Этика мектептерин жаратуу үчүн башкаруучулар менен инспекторлор аракет этикасы, адилеттүүлүк этикасы жана сын этикасы сымал тармактардын өркүндөө зарылчылыгын жаратат. Аракет этикасы катары инспекторлордун жана башка мектеп кызматчыларынын мектептеги абалга жана окуяларга сезимтал болушу, жоопкерчиликтүү болушу, орток чечимге келишин өркүндөтүү ж.б. саналат. Адилеттүүлүк этикасы чыгарылган чечимдер жана аткарылган иштердин адилеттүү болушуна аракет кылууну камсыздоо болуп эсептелет. Сын этикасы болсо уюмда адамдар тартынбастан, коркпостон ой пикирлерин ачык айтуу менен алардын ой пикирлерине көңүл бура турган, орток чечимдерди чыгара турган чөйрөнү жаратуу деп каралат.

Колдонулган адабияттар:

1. Aydın, M. *Çağdaş eğitim denetimi*. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.(2000).s.76
2. Başar, H. *Eğitim denetçisi*. Ankara : Pegem A Yayınevi. (2000). s.17,41,10.
3. MEGSB. *Müfettişlerin dikkat edeceği hususlar*. Ankara: Milli Eğitim Yayınevi. (1987). s.18
4. Özlem, Dogan. *Etik-Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Inkılap Kitabevi, 2004.
5. Pehlivan, İ. *İnayet.Yönetmel M. Ö. Etik*, Ankara: Pegem Y.(1998).s.57

⁷ PEHLİVAN, İ. *İnayet.Yönetmel M. Ö. Etik*, Ankara: Pegem Y.(1998).s.57

Рецензент: к.пед.н. Абдухамидова Б.